

עומק הפשט

עיונים בראש"י

על פי 'לקוטי שיחות' בדרך י"א

פ' יתרו

הערות והארות יתקבלו בברכה בטל'
08-6882799 / 050-4125205
או במייל rizs@neto.bezeqint.net
ניתן גם להזמין לפרשיות נוספות

כל הזכויות שמורות

תוכן העיונים

(א) רש"י (כ, כב) מביא שלושה מקומות בתורה שבהם "אם" נאמר בלשון חובה. אך בעוד בשנים הראשונים הוא מביא ראיה שאכן זה 'חובה', הרי בשלישי אין הוא מביא כל הוכחה. מה נשתנה? / רש"י מדבר רק על "אם" כהתחלה לענין חדש, ולא על "אם" שבא כהמשך לענין ידוע / ההוכחות שמביא רש"י הם על כך שמדובר בענינים חדשים

(ב) "ואם מזבח אבנים תעשה לי" (כ, כב) – ומביא רש"י את דברי רבי ישמעאל שזה חובה / היה מקום לפרש פסוק זה על המזבח שבמדבר, ואז היה אפשר לפרש את תיבת "ואם" בלשון רשות – אך רבי ישמעאל לשיטתו מוכרח לפרש על המזבח שבארץ ישראל / רש"י מעתיק את לשון הכתוב "אבנים שלימות" – כדי לשלול אפשרות של מזבח מלבנים

(ג) גם בפרשתנו (כ, כב) וגם בפ' משפטים (כב, כד) מביא רש"י את זה שהפסוק "אם כסף תלוה" הוא חובה – מדברי רבי ישמעאל / "חובה" אומרים רק על דבר שהוא רגיל, ולא על מציאות נדירה ובלתי שכיחה / דוקא לשיטת רבי ישמעאל הלואה היא דבר הרגיל, כי מה שהיה בצנצנת המן הוא רק כהוראת שעה

"ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת עליה ותחללה" (ב, כב)

ואם מזבח אבנים – רבי ישמעאל אומר: כל 'אם' ו'אם' שבתורה רשות, חוץ משלושה: 'ואם מזבח אבנים תעשה לי' – הרי 'אם' זה משמש בלשון 'כאשר', וכאשר תעשה לי מזבח אבנים, לא תבנה אתהן גזית. שהרי חובה עליך לבנות מזבח אבנים, שנאמר 'אבנים שלמות תבנה'; וכן 'אם כסף תלוה' – חובה הוא, שנאמר 'והעבט תעביטנו'. ואף זה משמש בלשון 'כאשר'; וכן 'ואם תקריב מנחת בכורים' – זו מנחת העומר שהיא חובה. ועל כרחך אין 'אם' הללו תלוין אלא וודאין, ובלשון 'כאשר' הם משמשים:

תוכן דברי רש"י:

בדרך כלל, כשהכתוב נוקט בלשון "אם" המדובר הוא בדבר שאין חובה בעשייתו, ולכן מתאימה הלשון "אם" – שהדבר מסופק ואינו וודאי שיעשה; אולם ישנם שלושה יוצאים מן הכלל, שבהם נקט הכתוב בלשון "אם" – אף שהמדובר הוא בענין של חובה, ובמקומות אלו צריך לפרש את הלשון "אם" (לא במשמעות של דבר המסופק שאין וודאות בעשייתו, אלא) במשמעות "כאשר".

ואלו הם:

"ואם מזבח אבנים תעשה לי" – יש חובה לעשות מזבח אבנים לה', והפירוש כאן הוא "וכאשר מזבח אבנים תעשה לי".

"אם כסף תלוה את עמי את העני גו"¹ – יש חובה להלוות כסף לעני, והפירוש שם הוא "כאשר כסף תלוה את עמי".

"ואם תקריב מנחת בכורים"² – יש חובה להקריב את מנחת העומר במועדה, והפירוש שם הוא "וכאשר תקריב מנחת בכורים".

[וכבר האריכו במפרשי רש"י על אתר³ בענין זה, דלכאורה – דברי רש"י כאן (בשם רבי ישמעאל) עומדים בסתירה להמבואר במקומות אחרים; וראה בסימנים הבאים מה שנתבאר בסוגיא זו].

מה נשתנתה "מנחת בכורים"?

יש לדייק בדברי רש"י - דיוק הגלוי לכל מעיין בדבריו:

בענין "מזבח אבנים" (שבפרשתנו) – מביא רש"י ראיה שאכן בניית מזבח אבנים היא דבר שמחוייבים לעשותו (מהפסוק "אבנים שלמות תבנה" שבפ' תבוא⁴);

גם בענין "כסף תלוה" (שבפ' משפטים) – מביא רש"י ראיה שהלוואת כסף לעני היא דבר שמחוייבים בו (מהפסוק "העבט תעביטנו" שבפ' ראה⁵);

אולם בענין השלישי, "תקריב מנחת בכורים" (שבפ' ויקרא) – רש"י כותב בפשטות: "זו מנחת העומר שהיא חובה", אך סתם ולא הביא ראיה שאכן יש חובה בהקרכת מנחה זו.

ומתעוררת התמיהה - מאי שנא? למה בשני הראשונים יש צורך בראיה, ואילו השלישי מובן מעצמו?

ונראה לבאר באופן מחודש, אשר באמת כוונת רש"י בהבאת הראיות אינה להוכיח את החובה הקיימת בבניית מזבח והלוואה לעני [שאם כן היה מביא גם ראיה המוכיחה

1. משפטים כב, כד.

2. ויקרא ב, יד.

3. וכן במפרשים לפ' משפטים כא, ל. כב, כד – רא"ם. גור אריה. נחלת יעקב. משכיל לדוד. ועוד רבים.

4. כז, ו.

5. טו, ח.

שיש חובה בהקרבת מנחת העומר], אלא שנתכוון בזה להסיר קושי בענין זה [וקושי זה אינו קיים בענין של מנחת העומר ולכן שם לא הוצרך לראיה] – וכדלקמן.

יש "אם" כהמשך, ויש "אם" כדבר חדש

ביאור הענין:

כשלומדים דברי רש"י (בשם רבי ישמעאל) לפום ריהטא, נראה שכל לשון "אם" שבכתוב מתייחס דוקא לדבר שאין חובה בעשייתו, "כל אם ואם שבתורה רשות"; מלבד אלו השלושה היוצאים מן הכלל שרק בהם נאמר לשון "אם" בדבר שהוא חובה.

אמנם כד דייקת שפיר אינו כן, כי בוודאי מצינו ריבוי פעמים – מלבד השלושה שמפרט רש"י – שנאמר בהם לשון "אם", גם בדבר שמחוייבים לעשותו.

וכגון מה שנאמר בפרשתנו⁶ "ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה מכל העמים גו'" – שנאמר כאן לשון "אם", למרות ששמירת הברית עם הקב"ה היא דבר המוכרח שכל בני ישראל מחוייבים בו. וכן מה שנאמר בתחילת פרשת בחוקותי: "אם בחוקותי תלכו ואת מצותי תשמרו" – אף שיש חובה בדבר, כמוכן.

וההסבר בדבר – שיש הבדל גדול בין אם לשון "אם" באה כהמשך לענין ידוע, או שבאה בתור דבר חדש:

כאשר תיבת "אם" באה בהמשך לענין ידוע – אז אינה שייכת כלל לענין של "רשות" ו"חובה", אלא פירושה הוא כפשוטו, בתור "תנאי": אם תעשו כך וכך – אז יהיה כך וכך. וכמו בפסוק שבפרשתנו – "ועתה אם שמוע תשמעו בקולי .. והייתם לי סגולה" – שלאחר שיוודעים אנו מחבר שיש חיוב לשמוע בקול ה' ולשמור את בריתו, ממשך הכתוב שדוקא "אם תשמעו בקולי" אזי "והייתם לי סגולה"; וכן בפסוק "אם בחוקותי

תלכו" – שלאחר שידוע מכבר כי יש חובה ללכת בחוקותיו של הקב"ה, מוסיף הכתוב ואומר שאם אכן "בחוקתי תלכו" אז תקבלו את כל עניני השכר האמורים בפרשה.

דוקא כאשר הכתוב מתחיל ענין חדש, שלא ידוע עד כה, בתיבת "אם" – אז שיין הוא להגדר ד"רשות" ו"חובה", ובזה דיבר רבי ישמעאל [ומה שאמר "כל אם ואם שבתורה כו" – הכוונה היא לכל המקומות שבסוג זה]:

בדרך כלל הכתוב מתחיל ענין חדש בלשון "אם", כאשר אותו דבר לא מוכרח להתקיים, משום שאין חובה בעשייתו והוא רשות בלבד – ואז "אם" הוא בלשון פסק; וכמו בתחילת הסדרה הבאה, פ' משפטים⁷, לגבי עבד עברי: "אם אדוניו יתן לו אשה", שנתכוון הכתוב להשמיענו שיש רשות לאדון לתת אשה להעבד, אבל אינו מחוייב בכך וממילא קיומו של מצב זה הוא בספק.

אמנם ישנם שלושה מקומות יוצאים מן הכלל, שבהם הכתוב מתחיל ענין חדש שמחוייבים בו בתיבת "אם"; ובמקומות אלו הרי תיבת "אם" היא במשמעות של "כאשר" – "כאשר מזבח אבנים תעשה לי", "כאשר כסף תלוה" ו"כאשר תקריב מנחת בכורים".

"מנחת בכורים" – בוודאי מן החדש

והנה, בענין זה יש הבדל בין הכתוב "ואם תקריב מנחת בכורים" לשני הכתובים האחרים:

בהפסוק "ואם תקריב מנחת בכורים", פשוט שהכתוב מתחיל בזה ענין חדש, שלא ידענו ממנו עד כה – בכל הכתובים שלפני פסוק זה מעולם לא נזכר מציאות של "מנחת בכורים" שיש חובה להקריבה.

אולם בנוגע לשני הפסוקים האחרים, יש מקום להבין כי זה שהכתוב נוקט בהם בלשון "אם" הוא (לא כענין חדש המתחיל ב"כאשר", אלא) בתור המשך לענין הידוע לנו מכבר:

בספר בראשית מסופר על אברהם שהוא צוה את בניו וביתו "לעשות צדקה ומשפט"⁸; וכן מסופר על יעקב⁹ "ויקח את האבן .. וישם אותה מצבה".

והיה אפשר לומר איפוא, שהפסוקים שבספר שמות באים בהמשך למה שמסופר בספר בראשית:

לאחר שבספר בראשית מספר הכתוב שיעקב עשה "מצבה" מאבן אחת, ממשיך הכתוב כאן ואומר ש"אם מזבח אבנים תעשה לי" – כי כבר ידוע שמחוייבים לעשות מזבח אבנים בדוגמת המצבה שעשה יעקב מאבן¹⁰ – אז "לא תבנה אתהן גזית";

ולאחר שבספר בראשית מסופר על אברהם שהוא עשה "צדקה", ממשיך הכתוב בפ' משפטים ואומר ש"אם כסף תלוה" – כי כבר ידוע שמחוייבים להלוות לעני מכח דרכו של אברהם אבינו – אז "לא תהיה לו כנושה".

ולפי הבנה זו, הרי שוב אפשר לפרש את תיבת "אם" בפסוקים אלו באופן של "תנאי", בתור המשך לענין הידוע מכבר; ומעתה אינם דומים להפסוק "ואם תקריב מנחת בכורים", שהוא בוודאי התחלת ענין חדש.

וזהו מה שנתכוון רש"י בדבריו – לשלול הבנה זו ולהדגיש שגם כתובים אלו מדברים בענין חדש שלא ידענו עד כה:

הציווי המוכיח שיש חובה בבניית מזבח אבנים – נאמר (לא בספר בראשית, אלא) רק בספר דברים: "אבנים שלמות תבנה". וכן הציווי המוכיח שיש חובה בהלוואה לעני – נאמר (לא בספר בראשית, אלא) רק בספר דברים: "העבט תעביטנו";

ואם כן, בפסוקים שבספר שמות עדיין אין מצוות אלו ידועות, ובמילא אין לפרש את תיבת "אם" בתור המשך לענין ידוע – ובהכרח לפרשה כהתחלת ענין חדש, ובמשמעות של "כאשר" (כמו בפסוק "ואם תקריב מנחת בכורים"), וכדברי רבי ישמעאל. ודו"ק.

(חלק יא – משפטים ב)

8. וירא יח, יט.

9. ויצא כח, יח.

10. וראה רש"י בפ' ראה יב, ג: "מזבח של אבנים הרבה, מצבה של אבן אחת". ומזה מובן שענינם אחד ורק שזה אבן אחת וזה אבנים רבים.

ב

"מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך את צאנך ואת בקרך בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת עליה ותחללה" (ב, כא-כב)

ואם מזבח אבנים – רבי ישמעאל חומר: כל 'אם' ו'אם' שבתורה רשות, חוץ משלושה. 'ואם מזבח אבנים תעשה לי' – הרי 'אם' זה משמש בלשון 'כאשר', וכאשר תעשה לי מזבח אבנים, לא תבנה אתהן גזית; שהרי חובה עליך לבנות מזבח אבנים, שנאמר 'אבנים שלמות תבנה':

יש לדקדק בדברי רש"י:

למה הביא את שמו של רבי ישמעאל – והרי דרכו הכללית היא להביא את דברי חז"ל בסתם, בלי לפרש שם האומרם!

כאשר רש"י מביא ראיה על החובה לבנות מזבח אבנים – מלשון הכתוב בפרשת תבוא – מדוע הוא מביא דוקא את הפסוק "אבנים שלמות תבנה"¹¹? לכאורה, היה לו להביא את הפסוק המוקדם יותר¹²: "ובנית שם מזבח לה' אלקיך מזבח אבנים"!

11. תבוא כז, ו.
12. שם, ה.

”מזבח אבנים” – במדבר או בארץ ישראל?

וביאור הענין:

הנה בפסוק שלפני זה, ”מזבח אדמה תעשה לי”, שמדובר בו על המזבח שבנו ישראל במדבר, מביא רש”י שני פירושים בזה שהמזבח צריך להיות ”מזבח אדמה”:

”מחובר באדמה, שלא יבנו על גבי עמודים”.

”שהיה ממלא את חלל מזבח הנחושת אדמה בשעת חנייתו”.

וזה שמוכרחים אנו ללמוד את ”ואם מזבח אבנים” בלשון חובה – מיוסד הוא בהפירוש הראשון שם;

כי לפי פירוש השני, אפשר שפיר לפרש את ה”ואם” כאן בלשון רשות, והיינו:

לפני כן מדבר הכתוב על זה שבעת ההליכה במדבר ”היה ממלא את חלל מזבח הנחושת אדמה”; ועל זה ממשך בפסוק דידן, שאם תמלא את אותו המזבח (שבמדבר) אבנים – במקום אדמה – אז ”לא תבנה אתהן גזית”.

[ומה שמוכח מהכתוב ”אבנים שלמות תבנה” שחובה לבנות מזבח אבנים – שם איירי בהמזבח שבבית המקדש בארץ ישראל, ואילו כאן מדובר (לפי פירוש זה) בהמזבח שבמדבר].

אמנם לפי הפירוש הראשון, שהציווי ”מזבח אדמה” פירושו שיהיה ”מחובר באדמה” (”שלא יבנו על גבי עמודים”) – שוב אי אפשר לפרש שהציווי ”ואם מזבח אבנים” בא כהמשך אחד להציווי ”מזבח אדמה”, שהרי אין ענינם שווה: ”מזבח אדמה” מדבר באופן בנייתו של המזבח, ואילו ”ואם מזבח אבנים” מדבר בהחומר שממנו עשוי המזבח עצמו.

ולכן לפי פירוש זה בהכרח לפרש את הכתוב ”ואם מזבח אבנים” בתור חובה וציווי חדש (שונה) – שבנוסף להמזבח שהיה במדבר ועליו קאי הציווי ”מזבח אדמה גו”, בא הכתוב כאן לחדש שיבנו מזבח אבנים לאחרי שיעברו את הירדן.

וזהו הטעם שרש"י מדגיש כאן את שמו של רבי ישמעאל, בעל המאמר – לרמוז להיסוד וההכרח ש"ואם מזבח אבנים" הוא בלשון חובה, כי רבי ישמעאל לשיטתו במכילתא כאן, ש"מזבח אדמה" פירושו "שלא יבנו על גבי עמודים" – כהפירוש הראשון הנ"ל;

ולכן לשיטתו אי אפשר לפרש ש"ואם מזבח אבנים" בא בהמשך ל"מזבח אדמה" (ושהוא "רשות"), ובהכרח שאין המדובר פה במזבח הנחושת שבנו במדבר אלא בחובת עשיית מזבח אבנים בכניסתם לארץ.

או 'אבנים' – או 'לבנים'

אמנם עדיין יש מקום לבעל דין לחלוק, ולומר שתיבת "ואם (מזבח אבנים)" פירושה כמשמעה הרגיל – בלשון של "רשות" בלבד (ולא חובה); והיינו:

אמנם ידוע כי קיימת חובה לבנות מזבח מ"אבנים" (לאחר שיכנסו לארץ ישראל), אבל – לפי "פשוטו של מקרא" – יש מקום לומר שאין זה שולל עשיית מזבח מלבנים, כי גם "לבינה" נחשבת (לפעמים) בכלל "אבן"¹³. ומעתה נמצא, שקיימת אפשרות לעשות את המזבח או מ"אבנים" ממש, או מ"לבנים" שנחשבים בכלל "אבנים"¹⁴.

ולפי מהלך זה, אפשר שפיר לפרש את לשון "ואם מזבח אבנים" שבכתוב כאן באופן תלוי:

אם מזבח לבנים תעשו – אז אין חשש ד"גזית", כי "גזית" פירושו "לשון גזיזה"¹⁵, והרי ענין גזיזה הוא שמפריד את הדבר מהמקום שהוא בטבעו (ולא רק שמחלק איזה דבר לשנים), דבר שאינו שייך בלבנים;

ודוקא "אם מזבח אבנים תעשה לי" – "אבנים" ממש (ולא לבנים) – אז "לא תבנה אתהן גזית".

13. ראה נח יא, ג ובפרש"י שם. ועיין בפירוש הר"ן עה"ת שם.

14. וראה מכילתא עה"פ כאן.

15. פרש"י עה"פ.

”אבנים שלמות תבנה!”

וכדי לשלול סברא זו – מדייק רש"י ומביא מפ' תבוא (לא את הפסוק המוקדם יותר, "ובנית שם .. מזבח אבנים", אלא) את הפסוק "אבנים שלמות תבנה את מזבח גו":

גם אם "לבנים" נכללים בתואר "אבנים" (סתם), הרי אי אפשר לומר שהם נחשבים "אבנים שלמות"; אבן שלימה – בדרך הפשט – מתאים דוקא באבן שאינה עשויה בידי אדם, אלא היא שלימה בטבעה ומשעת בריאתה (בידי שמים).

ולכן מלשון הכתוב "אבנים שלמות תבנה" מוכח שהחובה לבנות מזבח אבנים שוללת אפשרות להקים את המזבח מלְבָנִים, ושוב מוכרחים אנו לפרש ש"ואם מזבח אבנים וגו'" שבכתוב דידן הוא (לא בלשון רשות, אלא) בלשון חובה: חובה היא לבנות מזבח אבנים ואין אפשרות אחרת.

(חלק יא – משפטים ב)

"ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית כי חרבך הנפת עליה ותחללה" (ב, כב)

ואם מזבח אבנים – רבי ישמעאל אומר: כל 'אם' ו'אם' שבתורה רשות, חוץ משלושה: 'ואם מזבח אבנים תעשה לי' – הרי 'אם' זה משמש בלשון כאשר. וכאשר תעשה לי מזבח אבנים, לא תבנה אתהן גזית. שהרי חובה עליך לבנות מזבח אבנים, שנאמר 'אבנים שלמות תבנה'; וכן 'אם כסף תלוה' – חובה הוא, שנאמר 'והעבט תעביטנו'. ואף זה משמש בלשון 'כאשר'; וכן 'ואם תקריב מנחת בכורים' – זו מנחת העומר שהיא חובה. ועל כרחק אין 'אם' הללו תלויין אלא ודלחין, ובלשון 'כאשר' הם משמשים:

רש"י חוזר על תוכן דבריו כאן – בקיצור – בפרשת משפטים¹⁶, בפירושו על הפסוק "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך לא תהיה לו כנושה גר":

"אם כסף תלוה את עמי – רבי ישמעאל אומר: כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ משלושה, וזה אחד מהן".

ולכאורה צריך להבין – וכהדיוק הידוע בכגון דא: למה הוצרך רש"י להזכיר כאן את שמו של רבי ישמעאל, ולא כתב דבר זה בסתם (כדרכו הכללית להביא דברי חז"ל בסתם)?

ויש לפרש אשר רמז לנו רש"י, כי ענין זה של חובת ההלוואה לעני שייך הוא לשיטתו הכללית (הידועה) של רבי ישמעאל¹⁷, וכדלקמן.

מציאות נדירה – אינה בגדר 'חובה'

ויובן בהקדים:

כמו שמציין רש"י, הנה הכתוב "אם כסף תלוה" הוא אחד משלושה מקומות, שבהם משמש לשון "אם" אף שמדובר על דבר שחייבים לעשותו. ושני המקומות הנוספים הם: לשון הכתוב כאן "ואם מזבח אבנים תעשה לי" – שיש חובה לעשות מזבח מאבנים; וכן לשון הכתוב "ואם תקריב מנחת בכורים"¹⁸ – שמנחת ביכורים היא דבר שחייבים להקריב מדי שנה בשנה.

אמנם נדחקו המפרשים, למה לא כללו בהאי ענינא מקום רביעי שבו מצינו לשון "אם" על דבר שחייבים לעשותו – והוא מה שכתוב בפ' משפטים¹⁹ שאם שור נגח והמית אדם הרי "אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו ככל אשר יושת עליו", שגם שם אין הפירוש "אם" בלשון מסופקת, אלא כמשפט וודאי: מי ששורו נגח והמית, משפטו הוא ליתן את הכופר!

[וכמפורש בדברי רש"י שם: "'אם' זה אינו תלוי, והרי הוא כמו 'אם כסף תלוה', לשון 'אשר' – זה משפטו, שישיתו עליו בית דין כופר"].

ונראה לבאר, שאמנם הלשון "אם כופר יושת עליו" בא כהוראה וודאית, אבל אף על פי כן אינו דומה כלל לשלושת המקומות שמזכיר רבי ישמעאל, ולכן לא שייך לומר בו שהוא "חובה" כמותם:

הגדר ד"חובה" שייך רק בדבר הבא במצב רגיל ובתנאים מצויים, שאז מתאים לומר שעל האדם מוטל חיוב לעשות דבר מסויים;

17. לעיל סימן ב נתבארה ההדגשה על שמו של רבי ישמעאל מצד הכתוב שבפרשתנו – "ואם מזבח אבנים"; וכאן יתבאר מדוע חוזר רש"י ומדגיש את שמו של רבי ישמעאל גם בפירושו לפ' משפטים – עה"פ "אם כסף תלוה", שהוא מצד השייכות לתוכן הפסוק שם.

18. ויקרא ב, יד.

19. כא, ל.

אבל בנידון שור שנגח ומתחייב בעליו בכופר, הרי מדובר במציאות של מקרה בלתי מצוי, ויתירה מזו: היפך סדרו של עולם, ש"יגח שור. . והמית איש" – ולכן אינו שייך לומר שמשפט זה לחייבו כופר הוא בגדר הטלת "חובה" על הבית דין.

ולכן, כאשר מונה רבי ישמעאל את המקומות שבהם נאמר "אם" במשמעות של "חובה" – הרי הוא מזכיר רק את בניית מזבח אבנים, הקרבת מנחת ביכורים והלוואה לעני ששלושתם ענינים רגילים במציאות; אך אינו מכניס בכלל זה את נתינת הכופר שבאה רק במקרה בלתי מצוי לגמרי (ובמילא לא מתאים עליה לשון "חובה").

מי זקוק להלוואה?

אך כאן יש מקום לעיון, האמנם הלוואה לעני היא דבר הרגיל במציאות, שלכן היא נחשבת "חובה" (כמו בניית מזבח אבנים והקרבת מנחת בכורים) – דלכאורה:

בפ' בשלח מסופר²⁰ אודות המן שירד מן השמים, וצוה הקב"ה להניח אותו למשמרת: "ויאמר משה, זה הדבר אשר צוה ה', מלא העומר ממנו למשמרת לדורותיכם, למען יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם במדבר בהוציאי אתכם מארץ מצרים".

ובפירושו רש"י:

"לדורותיכם – בימי ירמיהו. כשהיה ירמיהו מוכיחם למה אין אתם עוסקים בתורה, והם אומרים 'נניח מלכחננו ונעסוק בתורה מהיכן נתפרנס'; הו'ל'א להם לללנת המן, אמר להם: 'הדור אתם ראו דבר ה', 'שמעו' לא נאמר אל'א 'ראו', בזה נתפרנסו אבותיכם. הרבה פלוחין יש לו למקום להכין מזון ליראיו".

וכשלומדים דברי רש"י בפשטות נראה כוונתו, שאין איש ישראל צריך להתעסק בענייני העולם בשביל פרנסתו; אלא יהודי צריך לעסוק בתורה בלבד, והקב"ה כבר יזמין לו את פרנסתו בדרך ניסית – ובדוגמת המן.

ומובן, שכאשר הנהגתו היא כהוראת התורה – בהתמסרות שלימה ואמיתית לתורה ומצוותיה – הרי גם פרנסתו המזומנת לו מהקב"ה היא שלמה ומספקת, ובמילא לא

יצטרך גם להלוואה – ובדוגמת אוכלי המן. ואם אין פרנסתו מצויה בשלימות וזקוק ללוות, הרי זה גופא מוכיח שלא התנהג כדרישת התורה.

ומעתה מקום לומר, ש"אם כסף תלוה" אינו בגדר "חובה" – כי: המקיים ציווי והוראת התורה – לא יצטרך להלוואה מעיקרא; ובהכרח שהמדובר הוא בזה שאינו מתנהג ע"פ ציווי התורה, ואם כן מדובר במציאות בלתי רגילה – שבן ישראל יתנהג היפך מהוראת התורה בכללות סדר והנהגת חייו – ושוב אינו מתאים בזה לשון "חובה" (כשם שאמרנו ב"אם כופר יושת עליו", שאינו בכלל דברי רבי ישמעאל, כיון שמדובר במציאות בלתי רגילה כלל).

בחובת ה'השתדלות' – קל לטעות

ובכן, כדי לבאר ההכרח ש"אם כסף תלוה את עמי את העני עמך" הוא "חובה" ממש – מקדים רש"י שמאמר זה נאמר על ידי רבי ישמעאל, ולשיטתיה אזיל:

ידועה הפלוגתא של רבי ישמעאל ורשב"י במסכת ברכות²¹ – "לפי שנאמר 'לא ימוש ספר התורה הזה מפריך', יכול דברים ככתבן? תלמוד לומר 'ואספת דגנך', הנהג בהן מנהג דרך ארץ; דברי רבי ישמעאל. רשב"י אומר: אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורע בשעת הרוח – תורה מה תהא עליה?! אלא בזמן שישאל עושיין רצונו של מקום מלאכתן נעשית על ידי אחרים כו'".

הרי ששיטת רבי ישמעאל היא, שעל האדם להתעסק בעניני העולם בשביל פרנסתו – "הנהג בהן מנהג דרך ארץ".

ואף שגם באופן זה, אם הוא מתנהג בעניני העסק כראוי, בזהירות מכל איסור ובקביעות עתים לתורה כו', יזמין לו הקב"ה פרנסתו הנחוצה לו מבלי שיצטרך להלוואה – בכל זאת, מכיון שצריך הוא להשתדל בפרנסתו בדרכי הטבע, הרי בנקל יוכל להיכשל במדת (כמותה ואיכותה של) ההשתדלות ולבוא למצב שיהיה זקוק להלוואה;

ופשוט שבאופן כזה ובמציאות רגילה כזו, שנכשל בדבר שקשה להיזהר בו, יש "חובה" להלוות לו. וזהו שלפי שיטת רבי ישמעאל מוכרחים לפרש את "אם כסף תלוה"

במשמעות של "חובה", והוא אחד משלושה המקומות המדברים על חובה רגילה ושכיחה.

[ומה שגנזו את המן "למשמרת", באופן שיראו וילמדו ממנו "לדורותיכם" – הוא רק שבזמנים מיוחדים, ובתור הוראת שעה, צריכה להיות הנהגה בדוגמת המן, שהפרנסה מגיעה מלמעלה בלי התעסקות בדרך הטבע.

ומדויק בלשון רש"י שם שכתב "בימי ירמיהו, כשהיה ירמיהו מוכיחם כו" – דלכאורה, התיבות "בימי ירמיהו" מיותרות (שהרי מיד ממשיך רש"י "כשהיה ירמיהו מוכיחם")!

אך לדרכנו יתבאר היטב, שדוקא "בימי ירמיהו" או היה אחד מהדורות (היוצאים מן הכלל) שהוצרכו להתנהג באופן זה; וזהו הפירוש "לדורותיכם" – זמנים ודורות מיוחדים שצריכה להיות הנהגה על דרך שהיה בבני ישראל במדבר, שאחד מהם הוא "בימי ירמיהו".

ובזה תתיישב תמיהה גדולה לכאורה: הרי מזמן משה רבינו ועד לירמיהו עברו דורות רבים, ובחלק חשוב מהם היה בבני ישראל מצב של ירידה רוחנית, כמסופר בנביאים; ואף על פי כן, לא מצינו בכל דורות אלו שהראו לבני ישראל את צנצנת המן, אלא לראשונה בימי ירמיהו! -

כי אכן, הלימוד מצנצנת המן באופן זה (להניח את המלאכה הטבעית ולעסוק רק בתורה) אינו מתאים בכל דור ודור, ורק בימי ירמיהו נדרש מצב זה בתור הוראה מיוחדת היוצאת מן הכלל].

(חלק יא – משפטים ב)

לזכות

החתן הת' שניאור זלמן שי' הכהן

והכלה מרת חי' מושקא תחי'

כהנא

לרגל יום נישואיהם בשעה טובה ומוצלחת

י"ד שבט תשע"ח

יזכו לבנין עדי עד מתוך הרחבה בגו"ר